YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA XALQARO TAJRIBADAN FOYDALANISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Najimov Islambek Polat uli
Qoraqalpoq Davlat Universiteti, "Iqtisodiyot, turizm va biznesni boshqarish" kafedrasi assistent o'qituvchisi
ORCID ID: 0009-0007-8894-1866
najimovislambek3@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolaning maqsadi yashil iqtisodiyot konsepsiyasining xalqaro tajribada shakllangan institutsional va moliyaviy modellari hamda ularning O'zbekistonda qo'llanish istiqbollarini iqtisodiy samaradorlik va barqarorlik mezonlari asosida baholashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi sifatida qiyosiy institutsional tahlil, energiya va resurs samaradorligi ko'rsatkichlari bo'yicha trend tahlili, hamda siyosat choralarining ta'sir zanjiri mantiqiy modellashtirish usullari qo'llanildi. Amaliy ahamiyat sifatida "yashil budjet" tamoyillari, karbon hisoboti va investitsiya risklarini kamaytirish mexanizmlari bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot; qayta tiklanuvchi energiya; energiya intensivligi; yashil moliya; karbon hisoboti; resurs samaradorligi; chiqindilarni qayta ishlash.

Kirish. Yashil iqtisodiyot tushunchasi iqtisodiy o'sishni tabiiy kapitalning yemirilishi bilan bog'lamasdan, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va emissiyalarni kamaytirish orqali farovonlikni ko'paytirishga qaratilgan rivojlanish modeli sifatida talqin qilinadiRaqamlar darajasida, xalqaro kuzatuvlarda qayta tiklanuvchi energiya ulushining o'sishi va energiya intensivligining pasayishi o'rtasida barqaror bog'liqlik qayd etilib, ko'plab mamlakatlarda YaIM birligiga energiya sarfi o'n yillik kesimda izchil kamaygan. Ilmiy izoh shundan iboratki, yashil o'sish nazariyasi bo'yicha texnologik taraqqiyotning yo'nalishi institutlar va rag'batlar bilan belgilanadi, demak, siyosat dizayni resurs narxlari, risklarni taqsimlash va infratuzilma cheklovlari kabi omillarni bir vaqtda hisobga olishi lozim [1].

Mavzuning dolzarbligi: O'zbekistonda iqtisodiyotning energiya va resurs sig'imi, iqlim risklari va urbanizatsiya fonida infratuzilma ehtiyojlari bilan belgilanadi. Ushbu muammo mexanizmi shundan iboratki, energiya ta'minoti, sanoat modernizatsiyasi, transport logistikasi va kommunal tizimlar samaradorligi bir-biriga bog'langan bo'lib, bir bo'g'indagi yo'qotishlar umumiy tizim xarajatini oshiradi va investitsiya imkoniyatlarini qisqartiradi. Statistik kuzatuvlarda energiya intensivligi yuqori bo'lgan tarmoqlar ulushi sezilarli bo'lib, bu holat resurs samaradorligi orqali raqobatbardoshlikni oshirish uchun katta rezerv borligini anglatadi. Ilmiy jihatdan, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun "yashil o'tish" investitsiyalarining multiplikativ ta'siri yuqori bo'lishi mumkin, chunki bir vaqtning o'zida import yoqilg'iga qaramlik pasayadi, texnologik yangilanish tezlashadi va sog'liq bilan bog'liq tashqi xarajatlar qisqaradi [2].

Mavzu bo'yicha adabiyotlar holati yashil iqtisodiyotning turli maktablari va amaliy yondashuvlaridan iborat bo'lib, ular orasida "past uglerodli rivojlanish", "aylanma iqtisodiyot" va "tabiiy kapital hisobi" konsepsiyalari ajralib turadi. Ushbu yondashuvlarning mexanizmi umumiy bo'lsa-da, ular siyosat vositalarini tanlashda farqlanadi: biri emissiyalarni bevosita cheklashga tayanadi, boshqasi material oqimlarini yopiq siklga kiritishga urg'u beradi, uchinchisi esa ekotizim xizmatlarini iqtisodiy hisobga integratsiya qiladi. Masalan, Yaponiya va Germaniyada aylanma iqtisodiyot chiqindini

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

resursga aylantirish standartlari orqali sanoat klasterlarida sinergiya yaratgan bo‘lsa, ayrim Skandinaviya mamlakatlarida yashil budjetlash va davlat xaridlari toza texnologiyalar bozorini kengaytirgan. Raqamlar darajasida, ko‘plab iqtisodiyotlarda qayta ishlash ko‘rsatkichlarining o‘sishi poligon xarajatlarini kamaytirish va ikkilamchi xomashyo bozorini kengaytirish orqali qo‘shimcha qiymat zanjirlarini yaratgani qayd etiladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, ushbu yondashuvlar o‘zaro raqobat emas, balki tizimli uyg‘unlikda qo‘llanganda yuqori natija beradi, chunki emissiya, resurs oqimi va kapital qo‘yilmalar bir makroiqtisodiy muvozanatda shakllanadi [3].

Mazkur tadqiqotning maqsadi xalqaro tajribadan kelib chiqib, O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning institutsional, moliyaviy va texnologik yo‘nalishlari bo‘yicha amaliy takliflarni ilmiy asoslashdan iborat. Maqsadga erishish mexanizmi sifatida energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, yashil moliya va chiqindilarni boshqarish bo‘yicha indikatorlar tizimi tanlanib, ularning o‘zaro bog‘liqligi qiyosiy tahlil qilinadi. Raqamiy yondashuvda, “energiya intensivligi pasayishi” va “kapitalning o‘rtacha qiymati” o‘rtasidagi bog‘liqlik investitsiya muhitini baholashda muhim signal bo‘lib xizmat qiladi. Ilmiy yangilik shundaki, O‘zbekiston sharoitida yashil o‘tish bo‘yicha sektorlar kesimida ketma-ket siyosat paketlari, ya’ni avval samaradorlik va hisobdorlik, so‘ng yashil moliya va infratuzilma, keyin esa innovatsion klasterlar bosqichi taklif etiladi [4].

Tadqiqotning metodik yondashuvi: Tadqiqotda nazariy asos sifatida ekologik iqtisodiyot va yangi institutsional iqtisodiyotning integratsiyalashgan yondashuvi qabul qilindi, bunda yashil o‘sish “tashqi ta’sirlarni ichkilashtirish” va “institutsional ishonch” orqali izohlanadi. Ushbu yondashuv mexanizmi shundan iboratki, karbon emissiyasi, havo ifloslanishi va chiqindi kabi tashqi xarajatlar narx signallarida aks etmasa, bozor resurslarni noto‘g‘ri taqsimlaydi, demak, standartlar, soliqlar, subsidiyalar va axborot oshkoraligi kabi institutlar muvozanatni to‘g‘rilaydi. Misol sifatida, karbon hisoboti va MRV tizimi (o‘lchash, hisobot berish, verifikatsiya) joriy etilganda, korxona energiya samaradorligi loyihalarini ichki rentabellik me’yoriga ko‘ra qayta baholaydi va “energiya tejalishi”ni moliyaviy aktiv sifatida ko‘ra boshlaydi. Raqamlar kontekstida, energiya samaradorligi loyihalarida 10–30 foiz tejamkorlik diapazoni ko‘plab sanoat jarayonlari uchun amaliy deb qaraladi va bu kapital qo‘yilmalar qaytish muddatini qisqartiradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, institutsional muhit kuchli bo‘lgan joyda “yashil investitsiya premyasi” pasayadi, chunki tartibga solish barqarorligi va ma’lumotlarning ishonchliligi risklarni kamaytiradi [5].

Tadqiqot natijalari va muhokamasi: Muhokamada chiqindilarni boshqarish va aylanma iqtisodiyot bo‘yicha natijalar ham muhim, chunki ular resurs xavfsizligi va urbanizatsiya bilan bevosita bog‘liq. Ushbu yo‘nalishning mexanizmi shundan iboratki, chiqindini saralash, qayta ishlash va ikkilamchi xomashyo bozorini rivojlantirish poligon bosimini kamaytiradi, logistika zanjirlarini yaratadi va kichik hamda o‘rta biznes uchun yangi segmentlarni ochadi. Masalan, organik chiqindilarni anaerob parchalanish orqali biogazga aylantirish jarayonida kimyoviy tenglama sifatida $C6H12O6 \rightarrow 3CO2 + 3CH4$ ko‘rinishidagi metanogenetik yo‘l ko‘rsatiladi, bunda hosil bo‘lgan CH4 energiya manbai, digestat esa o‘g‘it sifatida foydalanilishi mumkin. Raqamlar darajasida, biogaz loyihalari odatda mahalliy xomashyoga yaqin joylashganda logistika xarajatlari kamayadi va iqtisodiy rentabellik oshadi, qayta ishlash ulushi ko‘tarilganda esa poligon xarajatlari va emissiyalar pasayadi. Ilmiy izoh shundan iboratki, aylanma iqtisodiyot ekologik foydadan tashqari, import o‘rnini bosuvchi materiallar orqali valyuta tejamkorligi va qiymat zanjirlarini diversifikatsiya qilish imkonini beradi [3].

Tadqiqot cheklovlari shundan iboratki, ochiq ma’lumotlarning davriyligi va tarmoq kesimidagi ayrim ko‘rsatkichlarning yetarli darajada detallashtirilmaganligi sababli ba’zi baholar umumlashtirilgan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

indikatorlarga tayandi. Bu cheklovning mexanizmi ma'lumot noaniqligi riskini oshirishi, ayniqsa hududlar kesimidagi farqlarni aniqlashda natijalarni yumshatib yuborishi bilan izohlanadi. Masalan, bir hududda elektr tarmog'i yo'qotishlari yuqori, boshqa hududda esa issiqlik tarmoqlari eskirgan bo'lishi mumkin, biroq agregat ko'rsatkichlar bu farqni to'liq aks ettirmaydi. Raqamiy jihatdan, hududiy kesimda ma'lumotlar kengaytirilsa, resurslarni maqsadli yo'naltirish samaradorligi oshadi va investitsiya tanlovida xatolik kamayadi. Ilmiy izoh shundan iboratki, kelajakdagi tadqiqotlarda mikrodata va korxona darajasidagi energiya auditlari natijalarini integratsiya qilish, shuningdek iqlim risklarini baholash modellari bilan uyg'unlashtirish yashil siyosatning aniqligini kuchaytiradi [5].

Xulosa: Tadqiqot yashil iqtisodiyotning xalqaro tajribasida muvaffaqiyat asosan institutlar sifati, hisobdorlik mexanizmlari va moliyalashtirish arxitekturasi uyg'unligiga tayanishini umumlashtirdi. O'zbekiston sharoitida eng yuqori natija beradigan yo'l sifatida energiya va resurs samaradorligini oshirishni birinchi bosqichga qo'yish, parallel ravishda MRV va karbon hisoboti orqali o'lchash va shaffoflikni kuchaytirish, so'ng qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini tarmoq modernizatsiyasi hamda risklarni kamaytiruvchi shartnomalar bilan masshtablash zarurligi asoslandi. Yashil moliya instrumentlari, jumladan yashil obligatsiyalar va yashil kredit liniyalari, faqat instrument sifatida emas, balki taksonomiya, verifikatsiya va oshkoralikni talab qiluvchi institutsional paket sifatida ko'rilganda investitsiya qiymatini pasaytirishi va xususiy kapitalni jalb etishi xulosalandi. Aylanma iqtisodiyot elementlarini kuchaytirish chiqindilar bosimini kamaytirish bilan birga ikkilamchi xomashyo bozorini rivojlantirib, yangi qiymat zanjirlarini yaratishi ko'rsatildi. Umuman, ketma-ketlik va sinxronlash tamoyillariga tayangan sektorlar kesimidagi siyosat paketlari yashil o'tishni iqtisodiy raqobatbardoshlik, resurs xavfsizligi va barqaror infratuzilma bilan uyg'unlashtirish uchun eng maqbul yechim sifatida yakunlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. OECD. Green Growth Indicators 2017. Paris, OECD Publishing, 2017. 220 p.
2. Stern N. The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge, Cambridge University Press, 2007. 712 p.
3. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N. M. P., Hultink E. J. The Circular Economy: A new sustainability paradigm. Journal of Cleaner Production. Amsterdam, Elsevier, 2017. P. 757–768.
4. Karimov A., Abdurahmonov S. Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish: nazariya va amaliyot. Toshkent, Iqtisodiyot, 2021. 256 b.
5. Иванов С. А., Петрова Е. В. Экономика природопользования и экологическая политика. Москва, ИНФРА-М, 2019. 352 с.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.